

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

**ХОТИНЩИНА В ПЕРІОД
ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙН
XVII СТОЛІТТЯ**
(до 395-річчя Хотинської війни 1621 р.)

Матеріали науково-практичної конференції
(м. Хотин, 12 жовтня 2016 р.)

Хотин
2016

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43
X 852

Редакційна колегія:

Буйновська Є.В., директор ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Ільків М.В., к.і.н., директор Чернівецької філії «ОАСУ» ІА НАНУ, м. Чернівці
Шалаєва І.А., заступник директора ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Немічева Т.В., учений секретар ДІАЗ «Хотинська фортеця»
Сандуляк В.О., завідувач науково-дослідного відділу ДІАЗ «Хотинська фортеця»

*Редколегією збережено авторський стиль викладу. Відповідальність за
достовірність наукової інформації та посилань несуть автори статей*

X852 **Хотинщина в період польсько-турецьких війн XVII століття (до
395-річчя Хотинської війни 1621р.)** / Матер. наук.-практ. конф. (м. Хотин,
12 жовтня 2016 р.). – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький, 2016. – 216 с.

У збірнику, присвяченому 395 річниці Хотинської війни 1621 року, вміщено матеріали доповідей науково-практичної конференції з актуальних питань вітчизняної та всесвітньої історії, археології та нумізматики, пам'яткоохоронної справи та туризму.

Для істориків, краєзнавців, археологів, музейних працівників, учителів історії, викладачів і студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів.

УДК 94 (477.85-2)
ББК 63.3 (4УКР-4ХОТ)51я43

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ XVII СТОЛІТТЯ.....	4
КОВАЛЕЦЬ Тарас ДЖЕРЕЛО БЕЗ КУПЮР: МАЛОВІДОМА ВЕРСІЯ ДІАРІУША ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ 1621 Р. ПРОКОПА ЗБІГНЄВСЬКОГО	4
ПІДСТАВКА Руслан ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ 1672-1699 РОКІВ. ВИЗВОЛЕННЯ ЯЗЛОВЦЯ 1684 РІК. (ІКОНОГРАФІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА).....	19
АДАМОВИЧ Наталія, БРЕГІН Оксана УЧАСТЬ КНЯЗЯ ХРИСТОФОРА ЗБАРАЗЬКОГО У ВРЕГУЛЮВАННІ ВІДНОСИН МІЖ РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ ТА ОСМАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ	28
ПРИШЛЯК Оксана ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1672-1676 РОКІВ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ.....	36
ЮХИМЧУК Мар'яна БЕРЕСТЕЧКО: ОДНА З НАЙБІЛЬШИХ БИТВ XVII СТОЛІТТЯ	42
ПОЗНЯКОВ Денис ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВОЇ КАМПАНІЇ ОСМАНІВ У 1621 РОЦІ ПРОТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ЗАГАРБАННЯ ЧИ КАРАЛЬНИЙ ПОХІД?	53
ІВАНОЧКО Василь РОЛЬ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ: ШТЕФАН ВЕЛИКИЙ	66
РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ФОРТИФІКАЦІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ	72
МАЙБА Ірина ФОРТЕЦЯ У ПІДЗАМОЧКУ – ПРЕКРАСНИЙ ЗРАЗОК МУРОВАНОЇ ФОРТАЛІЦІЇ, ПРИКЛАД ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	72
КОБАСА Галина ІСТОРІЯ ТА ФОРТИФІКАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАМКУ У СЕЛІ ТОКИ ПІДВОЛОЧИНСЬКОГО РАЙОНУ	82
БАЮК Віктор КОЗАЦЬКА КОРЧМА XVII СТОЛІТТЯ З ВОЛИНИ (МАТЕРІАЛИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ГРАФІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ)	91

ХАРЛАН Олександр ОБ'ЄКТИ ФОРТИФІКАЦІЙ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ РЕГЕНЕРАЦІЇ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ОСНОВНИХ РОЗПЛАНУВАЛЬНИХ ВУЗЛІВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ПРИНЦИПІВ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	101
МИХАЙЛЮК Василь МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА В ЧЕРНІВЦЯХ – ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ.....	116
ПРОХНЕНКО Ігор КАХЛІ КОРОЛІВСЬКОГО ЗАМКУ НЯЛАБ.....	122
САНДУЛЯК Віктор РОЛЬ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ В ОБОРОННІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я XVII СТ.....	143
РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ ХОТИНЩИНИ.....	156
ПИВОВАРОВ Сергій, КАЛІНІЧЕНКО Віталій НАКОНЕЧНИКИ ЛУЧНИХ СТРІЛ З МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2016 Р.....	156
ГРИГА Віктор, КАЛІНІЧЕНКО Віталій ПРЕДМЕТИ КІНСЬКОГО СПОРЯДЖЕННЯ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ (ДОСЛІДЖЕННЯ 2016 Р.).....	162
БУЙНОВСЬКА Єлизавета, ІЛЬКІВ Микола АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2016 Р.....	170
ІЛЬКІВ Марія, ІЛЬКІВ Микола ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОРТАТИВНОГО СОНЯЧНОГО ГОДИННИКА XVII СТ. З ХОТИНСЬКОГО ЗАМКУ.....	179
ОСТАФІЙЧУК Олександр, РУСНАК Олександр СВІДЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРИНЦ МІРЧА» НА ХОТИНЩИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	192
ОСТАФІЙЧУК Олександр ПЕРША ЗНАХІДКА МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ.....	198
ПИВОВАРОВ Сергій, КАЛІНІЧЕНКО Віталій МЕТАЛЕВІ ПРЯЖКИ З РОЗКОПОК ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ 2013-2015 РР.....	202
САНДУЛЯК Іван ХОТИНСЬКИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....	208

ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ XVII СТОЛІТТЯ

КОВАЛЕЦЬ Тарас
(м. Чернівці)

ДЖЕРЕЛО БЕЗ КУПОР: МАЛОВІДОМА ВЕРСІЯ ДІАРИУША ХОТИНСЬКОЇ ВІЙНИ 1621 Р. ПРОКОПА ЗБІГНЄВСЬКОГО

Стаття присвячена маловідомій розширеній версії щоденника Хотинської війни 1621 р. авторства Прокопа Збігнєвського. На відміну від опублікованих копій цього діаріуша, віднайдений текст охоплює значно ширший період часу й опис подій війни Речі Посполитої з Близькою Портою, дає змогу дослідити збір війська польського принца Владислава і рух його до Хотина, окремі моменти взаємодії запорожців і командування польсько-литовського війська тощо. Купюровані фрагменти діаріуша з перекладом їх українською мовою та науковим коментарем публікуються вперше.

Ключові слова: Хотинська війна 1621 р., Річ Посполита, Військо Запорозьке, Прокоп Збігнєвський, публікація джерел.

Хотинська битва 1621 р., у якій взяли участь війська Речі Посполитої та Осаяної Порти, – подія доволі ґрунтовно досліджена в сучасній українській та зарубіжній історіографії. Вона дочекалася як чималої кількості спеціальних студій, так і опублікування великого масиву джерельних матеріалів. Останні допомогли реконструювати не тільки перебіг бойових дій під Хотином, а й різноманітні аспекти щоденного життя вояків, інженерну справу, тактичні прийоми тощо.

Для історіописання Хотинська битва 1621 р. без перебільшення є невичерпною, тому введення до наукового обігу все нових джерельних документів відбувається і досі [3, 4]. Цвіт лицарства Речі Посполитої, зібраний проти турків у обозах під Хотином, охоче вів діаріуші, чимало

ГРИГА Віктор
КАЛІНІЧЕНКО Віталій
 (м. Чернівці)

ПРЕДМЕТИ КІНСЬКОГО СПОРЯДЖЕННЯ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ (ДОСЛІДЖЕННЯ 2016 Р.)

У статті автори вводять до наукового обігу та подають характеристику предметів кінського спорядження, які були виявлені під час досліджень Хотинської фортеці у 2016 р. До них відносяться вудила, підкови, кільця, гачки та підпружні пряжки. Встановлено, що більшість з виявлених предметів відносяться до періоду XVII-XVIII ст. та знаходять свої аналоги в старожитностях Османської, Російської імперій, а також на теренах Західної та Центральної Європи.

Ключові слова: Хотинська фортеця, археологічні дослідження, кінське спорядження, вудила, підкови.

Важливими, рідкісними та показовими знахідками, які трапляються під час досліджень Хотинської фортеці є предмети військового спорядження. Особливо цінну інформацію несуть елементи кінського спорядження XVII-XVIII ст. Саме вони виступають одними із найбільш важливих хронологічних та видових індикаторів, які дозволяють проаналізувати та дослідити військову історію Хотинської фортеці у вищезазначений період. Загалом, за весь період досліджень фортеці було виявлено безліч предметів, котрі стосуються спорядження бойового коня. Досить важливі матеріали, котрі відносяться до даної категорії зброї були виявлені в 2016 р. Вони представлені 4 вудилами, 3 з яких фрагментовані, фрагментами кінських пут, 2 підпружними пряжками, 3 кільцями до кінської зброї, а також 4 підковами, 1 з яких фрагментована. Саме попередній аналіз, всебічна характеристика та типологізація вищезгаданих предметів є метою нашого дослідження. Зазначимо, що історіографічна база з даної проблематики кількісно є невеликою [1, с.238-244; 2, с.254-276; 4, с.425-443]. Це пов'язано передусім як з незначною увагою дослідників до предметів спорядження бойового коня XVII-XVIII ст., так і відсутністю досліджень даної категорії старожитностей цього ж періоду. Окрім того, значна кількість археологічних колекцій не опрацьована, що не дає змоги прослідкувати поширення предметів

кінського спорядження, дати більш чітке їх хронологічне датування та видуవు приналежність. Серед найбільш важливих праць, присвячених безпосередньо характеристиці предметів кінського спорядження XVII-XVIII ст. варто відзначити роботу П. Бакси [4, с.425-443], котра стосується характеристики підков, виявлених на території Словаччини, О. Двуреченського [1, с.238-244; 2, с.254-276], де подається всебічний аналіз підков Московської землі, а також праця А. Кірпічнікова [3], котра присвячена спорядженню бойового коня більш раннього часу – IX-XIII ст. Та незважаючи на це, робота дослідника дає надзвичайно важливий матеріал для розуміння еволюції спорядження коня в більш пізній період. Окрім того, на сьогодні відомі значна кількість праць, де присутня характеристика чи є окремі згадки про предмети кінського спорядження в контексті археологічних знахідок, виявлених під час дослідження замків, фортець на території Європи [5].

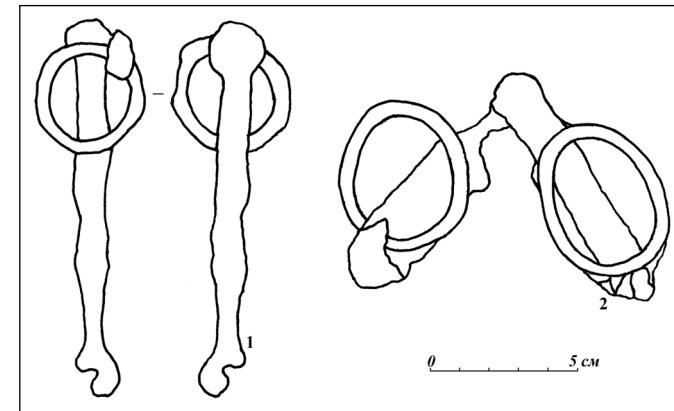

Рис. 1. Залізні вудила з Хотинської фортеці

Перша категорія знахідок представлена залізними вудилами та їх фрагментами. Перше з них ціле, сильно коризоване, складається з 2 секторів (рис. 1, 1). Розміри знахідки наступні: загальна довжина – 10,6 см, загальна висота – 7,4 см, параметри лівого сектору вудила: довжина залізного стержня – 8,9 см, зовнішній діаметр кільця – 5,1 см, внутрішній – 3,8 см; параметри правого сектору: довжина залізного стержня – 8,9 см, зовнішній діаметр кільця – 5,5 см, внутрішній – 4 см,

товщина кілець – по 0,7 см кожна, маса виробу – 112,6 г. Виріб, очевидно, з'єднувався петлею, яка сильно коризована і не простежується. Інше вудило (рис. 1, 2) фрагментоване. У нього пошкоджена нижня частина для кріплення кільця та відсутнє саме кільце. Розміри знахідки наступні. Загальна висота – 12,8 см, найбільший діаметр стержня – 0,7 см, зовнішній діаметр кільця – 5,1 см, внутрішній – 2,1 см, товщина кільця – 0,8 см, зовнішній діаметр нижньої пошкодженої частини вудила – 1,6 см, внутрішній – 0,5 см, маса виробу – 43,6 г.

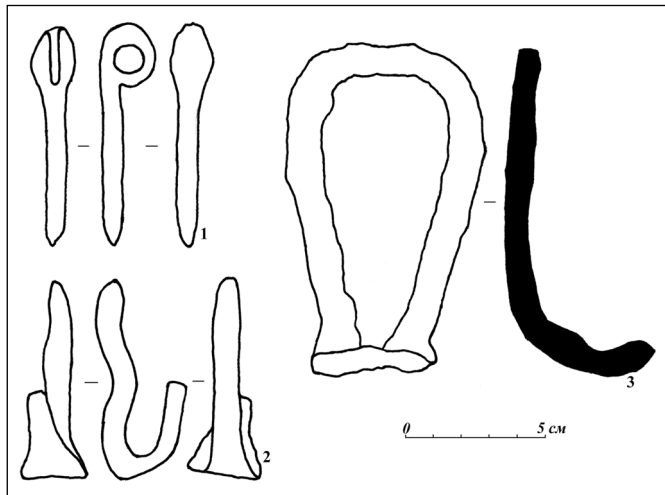

Рис. 2. Фрагменти кінського спорядження з фортеці

Іншою важливою видовою категорією кінського спорядження є фрагменти залізних вудил. Перше з них представлено фрагментом стержня із закрученою верхньою частиною, до якої, ймовірно, кріпилося кільце (рис. 2, 1). Розміри знахідки наступні: загальна висота – 7,6 см, товщина залізного стержня – 0,6 см; ширина потовщення у верхній частині виробу біля кільця – 1,5 см, зовнішній діаметр кільця – 2 см, внутрішній – 0,8 см, найбільша товщина кільця – 0,5 см, маса – 25,7 г. Інший фрагмент вудила представлений з'єднуючим підвісним гачком (рис. 2, 2). Загальна висота – 7 см, діаметр верхнього стержня – 0,6-0,8 см, висота гачка – 3,5 см, найбільша товщина гачка – 0,5 см,

маса – 30,9 г. Проаналізовані вище предмети знаходять свої численні аналогії в старожитностях як Західної Європи, так і Османської та Російської імперій та за видовою кореляцією їх можна віднести до XVII-XVIII ст. (рис. 6) [5].

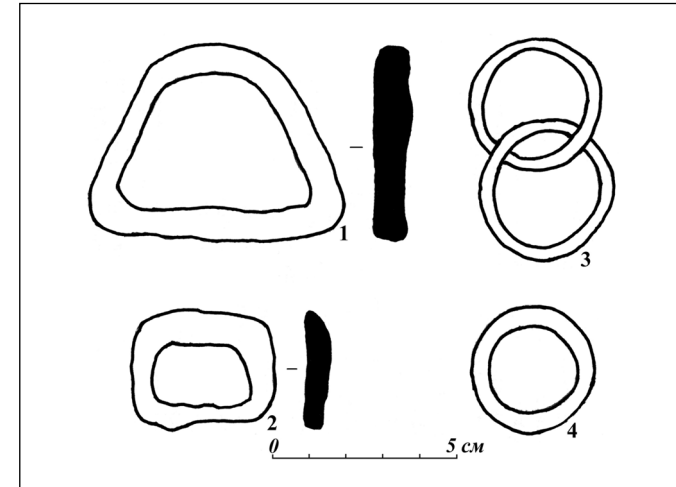

Рис. 3. Підпружні пряжки (1, 2) та кільця від вудил (3, 4) з досліджень фортеці

Наступна категорія знахідок стосується допоміжних елементів в спорядженні бойового коня. Це, зокрема, 2 залізні підпружні пряжки (рис. 3, 1, 2) та 3 залізних кільця до вудил (рис. 3, 3, 4). Перша категорія знахідок представлена 2 залізними підпружними пряжками. Перша з них (рис. 3, 1) сильно коризована. Її розміри: загальна висота – 5,2 см, найбільша ширина – 6,9 см, найбільший діаметр отвору – 5,2 см, товщина рамки – 0,7-0,8 см, маса виробу – 30,1 см. Інша пряжка (рис. 3, 2) також коризована. Її розміри: висота – 2,9 см, найбільша ширина – 3,8 см, діаметр внутрішнього отвору – 2,4 см, діаметр рамки – 0,5 см, маса виробу – 8,8 г. Окрім того важливими є залізни кільця, які були елементом просування поясів та кріплення до вудил. Перші 2 кільця (рис. 3, 3) зв'язані між собою. Розміри їх наступні: зовнішній діаметр верхнього кільця – 3,4 см, внутрішній – 2,6 см; зовнішній діаметр нижнього кільця – 3,6 см, внутрішній – 2,6 см, товщина кілець – по 0,4 см,

маса – 16,9 г. Інше кільце (рис. 3, 4) також залізно, коризоване. Розміри знахідки наступні: зовнішній діаметр кільця – 3,2 см, внутрішній – 2,3 см, товщина – 0,4 см, маса – 9,1 г.

Інша категорія знахідок представлена, ймовірно, фрагментами залізних кінських пуг (?). Вони фрагментовані і являють собою виріб із суцільно з'єднаними плавно залізними стержнями та зігнутим кінцем (рис. 2, 3). Розміри знахідки наступні: висота – 11,8 см, найбільша ширина – 6,9 см, найбільший діаметр внутрішнього отвору – 4,5 см, товщина рамки – 1,2 × 1,6 см, маса виробу – 92,5 г.

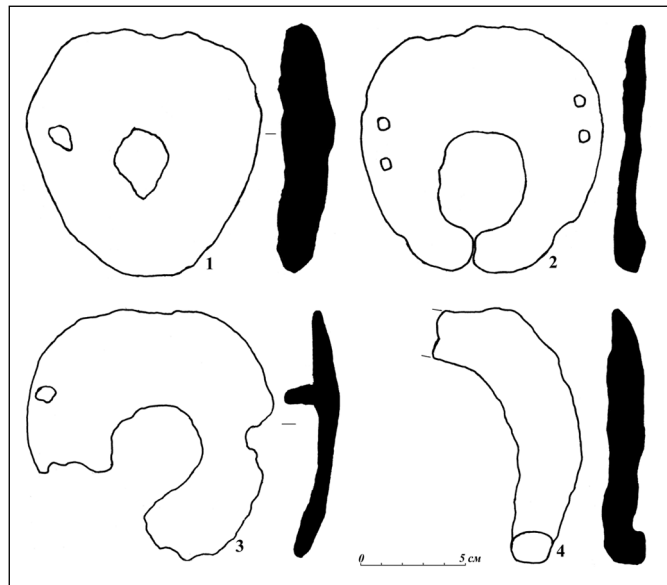

Рис. 4. Залізні підкови з розкопок Хотинської фортеці

Досить цінними знахідками, виявлені під час досліджень Хотинської фортеці у 2016 р. є залізні підкови та їх фрагменти. Перша з них (рис. 4, 1) серцеподібної, овальної форми з отвором посередині. Бокових отворів на підкові не простежується. Розміри її наступні: висота – 11,6 см, ширина – 11 см, діаметр внутрішнього отвору – 3 × 2,4 см, маса виробу – 270,3 г. Інша підкова (рис. 4, 2) добре збережена. Складається

з широкої верхньої частини та широкими боковими частинами, які дуже близько прилягають одна до одної. На підкові наявні 4 отвори (по 2 з обох боків). Розміри знахідки наступні: висота – 11,8 см, ширина – 11,4 см, висота верхньої частини – 5 см, ширина бокової частини – 4 см, діаметр отворів на бокових частинах підкови – 0,5 × 0,5 × 0,4 × 0,4 см, маса виробу – 147,8 г. Третя підкова (рис. 4, 3) фрагментована, схожа до попередньої, але у неї відсутня одна з бокових частин, що унеможливує проведення її типологізації. На підкові наявний цвях для

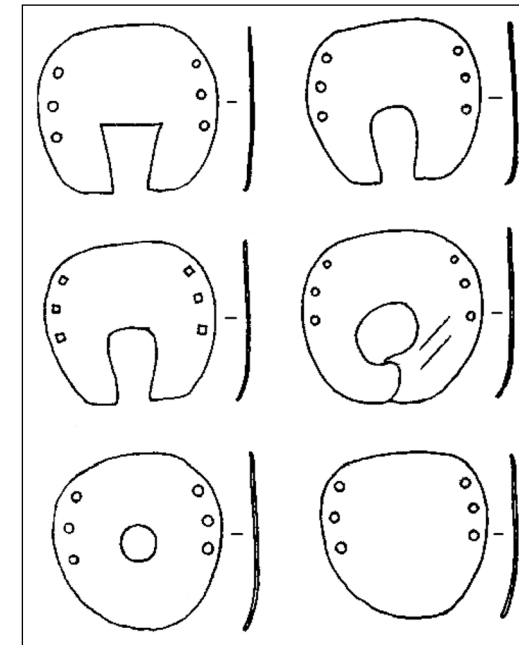

Рис. 5. Підкови типу IV за типологією П. Бакса (за П. Баксом)

кріплення підкови. Розміри знахідки наступні: висота – 11,6 см, ширина – 11,8 см, діаметр внутрішнього отвору – 4,2 см, маса виробу – 155,7 г. Остання з виявлених підков представлена вузьким боковим фрагментом, на якому присутній шип, а також жолоб для з'єднання отворів для цвяхів (рис. 4, 4). Зачепних деталей, а також отворів на боковій частині

не простежується, що також не дає змоги здійснити його типологізацію. Розміри фрагмента підкови наступні: висота – 12,2 см, ширина верхньої частини – 2,7 см, ширина бокової частини – 3,1 см, діаметр шипа – $1,2 \times 1,5$ см, маса виробу – 162,6 г.

Пошук аналогій та співставлення виявлених у 2016 р. підков з аналогіями з Західної, Центрально- та Південно-Східної Європи дозволяє стверджувати, що більшість підков, а саме серцеподібна (рис. 4, 1), та дві підкови з широким верхом (рис. 4, 2, 3) відносяться до так званого «східного» типу підков. Їх появу в Європі пов'язують з мілітарними впливами Османської імперії і датуються вони XVI-XVIII ст. За типологією П. Бакса вони відносяться до типу IV і відомі на багатьох регіонах Центральної Європи [4, s.425-443]. Одна з таких також була знайдена на Брянщині [1, с.238-244]. Інший тип підков, представлений з Хотинської фортеці екземпляром з шипом та відсутньою верхньою частиною (рис. 4, 4), на думку дослідників з'явився у XVI ст. Вони являли собою овал з двома задніми шипами. У кінці XVI ст. у даного типу підков, на бокових частинах починає з'являтися жолоб, який з'єднував отвори для цвяхів, а також верхній передній шип. Відсутність більшої частини підкови, а також коризованість виробу не дозволяють провести його типологію. Але можна припустити, що за видовою кореляцією подібного типу підков, даний екземпляр хронологічно можна віднести до періоду XVII-XVIII ст.

Таким чином, на території Хотинської фортеці у 2016 р. був знайдений досить цінний матеріал, до якого відносяться предмети

спорядження бойового коня. Важливо, що більшість предметів відносяться до періоду XVII-XVIII ст. Даний аспект дозволяє здійснити видову та територіальну кореляцію стосовно військових контингентів на території Хотинської фортеці у вищевказаний період. Окрім того, виявлені знахідки дозволяють проаналізувати розвиток військової справи та простежити мілітарну культуру як Османської, Російської імперій, так і Європи в цілому.

Джерела та література:

1. Двуреченский О.В. Средства и приемы ковки лошадей в Москве и Московской земле (в XIII-XIX веках) // Археология Подмосковья. – 2004. – Вып. 1. – с. 238-244.
2. Двуреченский О.В. Предметы вооружения и снаряжения всадника и верхового коня из сборов на территории Тушинского лагеря // Археология Подмосковья. – 2007. – Вып. 3. – с. 254-276.
3. Кирпичников А.Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв. // САИ. Е1-36. – Л., 1973. – 112 с.
4. Ваха Р. Podkuvanie na Slovensku v 11-13 storoči // Slovenska Arheologica. – 1981. – XXIX-2. – S. 425-443.
5. The medieval horse and its equipment c. 1150-c. 1450 // Medieval finds from excavations in London: 5 / Ed. By J. Clark. – London: HMSO, 1995. – 185 p.

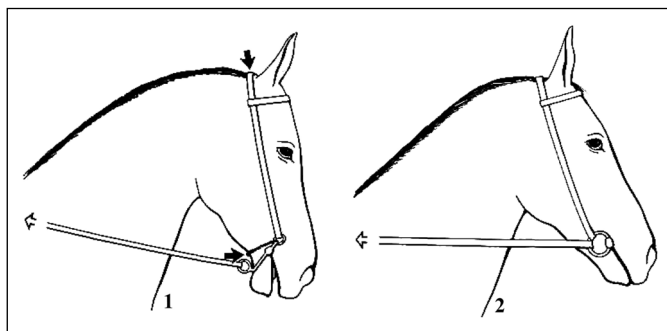

Рис. 6. Реконструкція елементів кінської зброї та розміщення її у коня (за J. Clark)

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ»

**ХОТИНЩИНА В ПЕРІОД ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙН
XVII СТОЛІТТЯ**

(до 395-річчя Хотинської війни 1621 р.)

Матеріали науково-практичної конференції
(м. Хотин, 12 жовтня 2016 р.)

Підписано до друку __.12.2016.
Формат 64x84 1/16. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. _____ Друк офсетний. Папір офсетний.
Зам. №5461. Наклад _____ прим.

ПП Буйницький О.А.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Лесі Українки, 31, тел. (03849) 3-63-54
Свідцтво про внесення до Державного реєстру
від 28.04.2006 р. серія ДК №2477